

Р. С. Кулаков

САМООЦІНКА ТА РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ ЯК ОСОБИСТІСНІ КОНСТРУКТИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті з позицій сучасних теоретико-прикладних наукових досліджень висвітлюється проблема становлення самооцінки і рівня домагань як психологічних детермінант професійного самовизначення особистості в ранньому юнацькому віці. Систематизовано численні характеристики самооцінки й рівня домагань особистості, їх взаємозв'язок та співвідношення за такими параметрами, як їх узгодженість (за показниками стійкості, реалістичності, стабільності й адекватності) та дивергенція (за показниками висоти, незадоволеності, асинхронності, локалізації та ін.). Наводиться аналіз структурних, функціональних та індивідуально-типових взаємозв'язків між розвитком самооцінки, рівнем домагань та мотивацією досягнення на етапі професійного становлення особистості старшокласників. Врахування таких взаємозв'язків дає можливість стверджувати про рівень зрілості мотиваційно-цільової сфери старшокласників, критерієм якої виступає стійка та глибока інтегрованість рівня домагань з мотивацією досягнення та самооцінкою. Виявлено місце і значущість у структурі професійного самовизначення таких особистісних конструктів, як самооцінка і рівень домагань. На основі виділених етапів професійного самовизначення особистості уточнено специфіку та сутність становлення самооцінки й рівня домагань у ранній юності з урахуванням психологічного механізму узгодження суб'єктивних факторів вибору професії («хочу» і «можу») та об'єктивних вимог майбутнього професійного середовища праці («потрібно»). Визначено головні складові готовності особистості до професійного самовизначення у період ранньої юності: наявність професійних та життєвих цілей, знаходження себе як особистості, саморозвиток в процесі підготовки себе до успішної праці в обраній професії, пізнання своїх психологічних можливостей, здібностей і нахилів стосовно майбутньої професії (самопізнання), здійснення адекватної самооцінки своїх можливостей, здібностей і нахилів (самооцінювання), психічна і професійна самопідготовка до майбутньої діяльності в обраній професії.

Ключові слова: самооцінка, рівень домагань, рання юність, професійне самовизначення, професійне становлення.

В статье с позиций современных теоретико-прикладных научных исследований освещается проблема становления самооценки и уровня притязаний как психологических детерминант профессионального самоопределения личности в раннем юношеском возрасте. Систематизированы многочисленные характеристики самооценки и уровня притязаний личности, их взаимосвязь и соотношение по таким параметрам, как их согласованность (по показателям устойчивости, реалистичности, стабильности и адекватности) и дивергенция (по показателям высоты, неудовлетворенности асинхронности, локализации и др.). Приводится анализ структурных, функциональных и индивидуально-типических взаимосвязей между развитием самооценки, уровнем притязаний и мотивацией достижения на этапе профессионального становления личности старшеклассников. Учет данных взаимосвязей позволяет утверждать об уровне зрелости мотивационно – целевой сферы старшеклассников, критерием которой выступает стойкая и глубокая интегрированность уровня притязаний с мотивацией достижения и самооценкой. Выведено место и значимость в структуре профессионального самоопределения таких личностных конструктов, как самооценка и уровень притязаний. На основе выделенных этапов профессионального самоопределения личности уточнены специфика и сущность становления самооценки и уровня притязаний в ранней юности с учетом психологического механизма согласования субъективных факторов выбора профессии («хочу» и «могу») и объективных требований будущей профессиональной среды труда («нужно»). Определены главные составляющие готовности личности к профессиональному самоопределению в период ранней юности: наличие профессиональных и жизненных целей, обретения себя как личности, саморазвитие в процессе подготовки себя к успешной работы в выбранной профессии, познание своих психологических возможностей, способностей и склонностей относительно будущей профессии (самопознание), осуществление адекватной самооценки своих возможностей, способностей и склонностей (самооценки), психическая и профессиональная самоподготовка к будущей деятельности в избранной профессии.

Ключевые слова: самооценка, уровень притязаний, ранняя юность, профессиональное самоопределение, профессиональное становление.

The article reveals the problem of the formation of self-esteem and level of claims as psychological determinants of professional self-identity in early adolescence from the standpoint of modern theoretical and applied scientific research. Numerous characteristics of self-esteem and level of claims, their correlation and value for parameters such as their consistency (by indicators of stability, feasibility, sustainability and adequacy) and divergence (by indicators of altitude, dissatisfaction, asynchrony, location, etc.) are systematized. The structural, functional and individual model of relations between the development of self-esteem, level of claims and motivation to achieve at the stage of seniors professional identity formation are reviewed.

The consideration of data relations enables to measure the level of maturity of motivational target sphere of seniors, a criterion of which is stable and deep integration of the claims level with achievement motivation and self-esteem. The place and importance of such personal constructs as self-esteem and level of claims in the structure of professional self-determination are revealed. Based on selected stages of professional self-identity of a person, the specific nature of the formation of self-esteem and level of claims in early adolescence are specified, with the consideration of the psychological mechanism of coordination of human factors in career choices («I want» and «I can») and the objective requirements of future professional work environment («It is required»). Among the key components of personal readiness to professional self-determination that were revealed at early adolescence there are: the availability of professional and life goals, finding oneself as an individual, self-development in preparing oneself for successful work in a chosen profession, knowledge of one's psychological peculiarities, abilities and aptitudes for future profession (self-knowledge), exercising of adequate self-assessment of capabilities, abilities and aptitudes (self-assessment), mental and professional self-preparation to future performance in the chosen profession

Key words: self-esteem, level of claims, early adolescence, professional self-determination, professional becoming.

Постановка проблеми. Сучасні реалії, динаміка суспільного життя та темп науково-технічного прогресу породжують необхідність перегляду змісту професій, а з ними й відповідних вимог до людини, потребують перегляду існуючої практики організації процесу професіоналізації сучасного фахівця. На сьогодні в умовах ринкових відносин виробництво орієнтується на поповнення молодими і перспективними спеціалістами, здатними кваліфіковано й оперативно вирішувати професійні завдання. При цьому, на думку, Є. Клімова, усвідомлений вибір майбутньої професії як необхідна складова професійного самовизначення особистості супроводжується прийняттям особистістю і засвоєнням мети, цінностей, норм і стилю життя, способів поведінки і дій тощо. Вибір професії є одним з етапів більш тривалого процесу професіоналізації, пристосування до професії, необхідний і складовий компонент особистісного самовизначення школярів у майбутній професійній діяльності [4]. Означене положення дає нам змогу стверджувати, що поняття «вибір майбутньої професії» і «професійне самовизначення» не тотожні. Останнє значно ширше і містить у собі перше як один із необхідних етапів цього процесу в ранні юності. В основі цих процесів лежить психологічний механізм узгодження суб'єктивних факторів вибору («хочу» і «можу») та об'єктивних вимог майбутнього професійного середовища праці («потрібно»). Перша складова (за В. М'ясищевим – суб'єктивно-об'єктивна значущість) розкриває рівень домагань у майбутній професії і самооцінку, друга вимоги професії та попит на неї на ринку праці (за В. М'ясищевим – об'єктивно-принципову значущість). Таким чином професійне самовизначення виступає одночасно складовою більш ширшого поняття «життєве самовизначення», а вибір майбутньої професії старшокласниками – це один з перших етапів професійного самовизначення, який свідчить про розвиток особистості як суб'єкта професійної праці.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Узагальнення та аналіз сучасних досліджень (Г. Балл, А. Бобровська, С. Богомаз, В. Бодров, С. Вершинін, Е. Головаха, Е. Зеєр, Є. Клімов, Д. Леонтьєв, А. Маркова, Н. Матяш, Л. Мітіна, Л. Мороз, Р. Пасічняк, Н. Побірченко, М. Пряжников, В. Рибалка, В. Сафін, В. Синявський, Б. Федоришин, С. Чистякова та ін.), предметом яких обрано професійне становлення особистості, дає можливість стверджувати, що головними складовими готовності особистості до професійного самовизначення є такі показники її активності: визначення професійних та життєвих цілей, знаходження себе як особистості, саморозвиток в процесі підготовки себе до успішної праці в обраній професії, пізнання своїх психологічних можливостей, здібностей і нахилів стосовно майбутньої професії (самопізнання), здійснення адекватної самооцінки своїх можливостей, здібностей і нахилів (самооцінювання), психічна і професійна самопідготовка до майбутньої діяльності в обраній професії. Крім того, у дослідженнях спостерігається особлива увага до вивчення, передусім, значущості самооцінки та рівня домагань у структурі професійного самовизначення старшокласників. Ці результати достатньо ґрунтовно досліджені у працях А. Бобровської (професійне самовизначення старшокласників у проектній діяльності), С. Богомаз (самоаналіз як умова професійного самовизначення учнів на матеріалі сільських шкіл), І. Бушай (психологічні особливості розвитку «Я-образу» акцентуєваних підлітків), М. Валітова (профорієнтаційні ігри як засіб активізації психологічної готовності опантів до вибору професії), О. Вернік (психологічні особливості образу довкілля у свідомості підлітків), Л. Долгих (вплив статево-рольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді), Ю. Котенко (психологічні особливості розвитку самооцінки старшокласників в умовах профільної диференціації), Н. Матяш (психологічна готовність до професійного самовизначення дітей-сиріт в умовах допрофільної підготовки), Р. Пасічняк (психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників), В. Сафіна (психологія самовизначення особистості), В. Сметаняк (психологічні особливості ціннісного самовизначення старшокласників) та ін.

Таким чином, ми можемо констатувати про достатньо ґрунтовне вивчення і представлення в численних наукових та методичних працях результатів вивчення структурних, функціональних та індивідуально-типових взаємозв'язків самооцінки, рівня домагань та інших особистісних складових, у яких

розкрито специфіку різноманітного їх співвідношення на етапі професійного зростання людини. Проте узагальнені нами особливості становлення самооцінки і рівня домагань на етапі професійного самовизначення особистості в ранній юності як спеціальний предмет дослідження на сьогодні не виступали. Недостатньо вивченими є також особливості, специфіка становлення рівня домагань та самооцінки учнів у професійному самовизначенні сучасних старшокласників.

Мета статті. На основі результатів сучасних теоретико-прикладних і наукових досліджень розкрити особливості та специфіку становлення самооцінки і рівня домагань старшокласника як психологічних детермінант професійного самовизначення особистості в ранньому юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальні дослідження, здійснені вітчизняними та зарубіжними вченими в галузі психології розвитку свідомості та самосвідомості особистості, доведення значущості самооцінки та рівня домагань у мотиваційній сфері суб'єкта саморозвитку та самоздійснення суттєво вплинули на експериментальні пошуки вчених у визначенні психологічного змісту професійного самовизначення зростаючої особистості. У контексті проблеми нашого повідомлення такі дослідження можна розподілити на три групи, а саме: дослідження структурних, функціональних та індивідуально-типових взаємозв'язків і динаміки розвитку загальної і часткової самооцінки та рівня домагань упродовж окремих вікових періодів; виявлення співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення та самооцінки на етапі професійного становлення особистості; розроблення методів дослідження самооцінки і рівня домагань.

При аналізі наукових досліджень, у яких предметом вивчення обрано структурні та функціональні взаємозв'язки між розвитком самооцінки, рівня домагань та окремих аспектів відповідної структури зростаючої особистості варто спиратися на положення, сформульовані у працях Л. Виготського та С. Максименка [6] щодо динамічного поєднання психологічних функцій, виявлення складних структурних та функціональних зв'язків між розвитком окремих сторін особистості. Виходячи з цих положень, Г. Меднікова розкрила співвідношення між самооцінкою та рівнем домагань особистості й довела, що їх взаємозв'язок варто розглядати як єдине ціле, динамічну систему взаємодії структурних компонентів механізму саморегуляції. Визначена нею динаміка показників загальної і часткової самооцінки та рівня домагань впродовж окремих вікових періодів (молодший шкільний і підлітковий вік) дала змогу виділити й охарактеризувати індивідуально-типові варіанти їх становлення, які умовно нею розподілені на гармонійний та дисгармонійний. Також встановлено, що системоутворюючим фактором взаємодії самооцінки й рівня домагань виступає самоповага дитини, яка також має індивідуально-вікові варіанти становлення та обумовлює ієрархічну систему взаємодії часткової самооцінки та рівня домагань залежно від таких показників, як диференційованість та обґрунтованість самооцінки, її висота, зрілість і рівень домагань [7, с. 11 – 14].

Н. Резанова обрала проблему вивчення взаємозв'язку рівня домагань і системи особистісних устремлень. На основі використання інтегративно-цільового підходу до вивчення рівня домагань у цільовій структурі особистості нею було теоретично доведено положення щодо тісного взаємозв'язку рівня домагань (за показниками висоти, стійкості й адекватності) з особистісними устремліннями (за показниками конгруентності й узгодженості). При цьому експериментально виявлено фактори та розбіжності у такому взаємозв'язку за умови їхньої узгодженості та дивергенції [9, с. 5].

Виявленню не причинно-наслідкових взаємозв'язків, а навпаки, розбіжностей між самооцінкою і домаганнями в ранній юності присвячені дослідження К. Сидорова. Ним експериментально було підтверджене положення про те, що початок функціонування самооцінки припадає на підлітковий вік і тому, доходить висновку К. Сидоров, вивчення співвідношення самооцінки й рівня домагань особистості доцільно розпочинати саме з цього віку та зосереджуватися на юнацькому віці в контексті впливу їх розбіжності на перебіг самовизначення. Таку розбіжність, яка, насамперед, притаманна для раннього юнацького віку, названо ним «інтрапсихічним конфліктом». Вченим було виявлено три типи співвідношення самооцінки й рівня домагань у ранній юності, які, на його думку, є незалежними утвореннями. Це такі типи як: співвідношення на одному рівні (самоцінка = рівень домагань); перевищення рівня домагань над самооцінкою (самоцінка < рівень домагань); дивергенція, перевищення самооцінки над рівнем домагань (самоцінка > рівень домагань). При цьому доведено, що найбільш значущим конструктом, який впливає на результати діяльності, є такий рівень домагань, що виступає як додаткова мотиваційна змінна підвищення її продуктивності порівняно з іншими типами співвідношень [11].

Окрему групу складають дослідження, спрямовані на виявлення співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення та самооцінки на етапі професійного становлення особистості (Є. Залученова, Є. Зинько, А. Федяєв). А. Федяєв експериментально довів, що рівень домагань залежить від особливостей взаємодії мотивації досягнення та самооцінки особистості. При цьому ним виявлено, що навчальні досягнення студентів обумовлюються інтеграцією рівня домагань з мотивацією досягнення і самооцінкою. Така інтеграція надзвичайно стійка та глибока у студентів з високою академічною успішністю. Виявлена психологічна особливість співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення та

самооцінки студентів на етапі їх професійного становлення дала змогу вченому дійти висновку про зрілість мотиваційно-цільової сфери успішних студентів, критерієм якої виступає стійка та глибока інтегрованість рівня домагань з мотивацією досягнення та самооцінкою. Проведені Є. Залученовою дослідження дали можливість дійти висновку про відносну самостійність згаданих вище особистісних конструктів, які вирізняються між собою, насамперед, за параметрами висоти, стійкості та адекватності. При цьому вчена стверджує про те, що неузгодженість між ними по висоті тісно пов'язана з особистісною тривожністю і фрустраційною толерантністю. Джерелом такої неузгодженості між самооцінкою та рівнем домагань є особливості темпераменту людини [2].

На основі численних досліджень щодо значущості рівня домагань та самооцінки у розвитку особистості А. Єрофеев, Є. Зинько обґрунтували необхідність розробки та розвитку методів дослідження рівня домагань, самооцінки як необхідної умови успішного професійного самовизначення на теоретико-прикладному рівні. А. Єрофеев вважає, що рівень домагань є здатністю індивіда: під час вибору цілі орієнтуватися на певний «рівень реальності» («мрії», «надії», реальних можливостей» тощо); в час прийняття рішення правильно співвіднести свої можливості з умовами і точно передбачити результат; суб'єктивно розвести різні рівні цілей (ідеальні, реальні, актуальні), яка визначає зрілість особистості. Реалістичність рівня домагань він пов'язує з вольовою поведінкою індивіда, що спрямована на зниження негативних переживань невизначеного майбутнього і бажанням чітко та усвідомлено співвіднести рівень власних досягнень (або ж рівень здібностей) з досягненнями інших [1].

У дослідженнях Є. Зинько систематизовані численні характеристики самооцінки й рівня домагань особистості, їх взаємозв'язок та співвідношення за такими параметрами, як їх узгодженість (за показниками стійкості, реалістичності, стабільності й адекватності) та дивергенція (за показниками висоти, незадоволеності, асинхронності, локалізації та ін.). Здійснивши теоретичний аналіз проблеми співвідношення та взаємозв'язку різноманітних характеристик самооцінки й рівня домагань особистості, Є. Зинько доходить висновку, що у визначенні сутності поняття «домагання» переважна більшість вчених дотримується положення про те, що згаданий конструкт визначає рівень складності цілей, які обирає суб'єкт. Проте такої однастайності немає під час розкриття сутності самооцінки. У сучасних дослідженнях її вивчають у контексті дослідження самосвідомості особистості або ж як окремого й обов'язкового аспекта – «Я–концепції», «самоствавлення», «самоприйняття», «почуття власної цінності», «самоповаги», «самоєфективності», «довіри до себе», «усвідомлення себе», образ «Я», «задоволеність собою», «погляд на себе» тощо. Традиційно, стверджує Є. Зинько, виділяють три основні параметри самооцінки, її висоту, стійкість та адекватність. При цьому домінуючим, найважливішим і найбільш вивченим параметром є її висота. Стосовно взаємозв'язку таких особистісних конструктів, як самооцінка та рівень домагань, то, на думку вченого, вони є відносно самостійними, збіг характеристик яких спостерігається лише в половині випадків. При цьому вчений наголошує, що за таких умов самооцінка є базисом домагань, але не завжди точним її відображенням [3, с. 19].

Для уточнення місця та значущості самооцінки й рівня домагань старшокласника у процесі його професійного самовизначення варто розкрити відмінності між поняттями «готовність особистості до професійного самовизначення» і «професійне самовизначення особистості».

Структурна побудова готовності особистості до професійної діяльності В. Семиченка складається з трьох компонентів: «а) операційна готовність – негайна передстартова активізація людини, її включення на потрібному рівні в діяльність; б) функціональна готовність – усвідомлення людиною власних цілей, оцінку наявних умов, визначення найбільш імовірних способів дії; в) особистісна готовність, що призводить до пролонгованої значної активності особистості при включенні в трудовий процес, прогнозуванні необхідності та розташуванні у часі мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, оцінку імовірності досягнення життєвих успіхів через діяльність» [10, с. 99 – 100]. Виходячи із запропонованої вище структури готовності, самооцінку можна віднести до функціональної готовності, а рівень домагань розкривається через особистісну готовність. При цьому усвідомлення людиною власних цілей, оцінка наявних умов, визначення найбільш імовірних способів дії забезпечує визначений рівень самооцінки, на основі якої й формується відповідний рівень домагань.

Таким чином, самооцінка як результат оцінювання об'єктивних умов і суб'єктивних факторів професійного самовизначення складає основу для формування цілей діяльності і поведінки, змістом яких є прагнення певної якості майбутнього життя з урахуванням суспільного запиту в часовому інтервалі. Цей інтервал свідчить про те, що людина може передбачати на найближчі п'ять років досягнення певної кар'єри та ін. Домагання характеризується віддаленістю у більш-менш конкретне майбутнє предметів особистісних потреб, а інколи і шляхів їх досягнення.

Загалом, як свідчить аналіз досліджень (Є. Клімов, А. Маркова, Л. Мітіна, К. Платонов, М. Пряжніков, В. Рибалка, Б. Федоришин та ін.) готовність старшокласника до професійного самовизначення свідчить про сформовану в нього здатність здійснити самостійний вибір майбутньої професії після закінчення загальноосвітнього навчального закладу. Тоді ж як достатній рівень професійного самовиз-

начення свідчить про сформоване у нього ставлення до професії, у якій він в змозі досягнути вершин професіоналізму і якою він вже опосередковано або ж безпосередньо оволодіває.

Аналіз вищезгаданих наукових досліджень дає можливість стверджувати про тривалість і незавершеність процесу професійного самовизначення, який не зводиться лише до конкретного акту вибору професії, а триває впродовж всього професійного життя людини. Ці теоретичні положення розкриваються також у працях Г. Балла, П. Перепелиці, В. Рибалки, які в періодизації професійного становлення особистості як суб'єкта праці виокремлюють допрофесійний та власне професійний етапи. Вони передбачають сформованість у людини активної профорієнтаційної позиції, у котрій через специфічну профінформаційну діяльність вона перетворює себе, формує себе як суб'єкта професійного самовизначення. На думку К. Платонова, професійне самовизначення особистості тісно переплітається з її професійним розвитком. При цьому, наголошує вчений, професійне самовизначення є критерієм успішності початкового етапу розвитку особистості як суб'єкта професійної праці й має такі етапи: формування професійних намірів і усвідомлений вибір професії; продуктивне оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями; активне входження у професію і соціально-професійна адаптація; розвиток професійної майстерності, творчості та самореалізація особистості в професійній діяльності [8, с. 106].

Наголосимо, виділення етапів (періодів, стадій) професійного самовизначення особистості в контексті її професійного розвитку пов'язане зі знаходженням найбільш сенситивних періодів формування його складових, до яких належить також самооцінка і рівень домагань у контексті бажаної або ж обраної професії. Це дає змогу також формувати в особистості готовність не лише до вирішення певних завдань, пов'язаних з її професійною діяльністю, а вироблення в особистості ставлення до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, яке забезпечить у разі потреби зміну професії або ж сфери трудової діяльності. Тому виділення таких етапів професійного самовизначення особистості дає нам змогу уточнити специфіку та сутність становлення самооцінки й рівня домагань у ранній юності.

Оскільки в науковій літературі відсутня чітка позиція щодо кількості етапів (періодів, стадій) професійного самовизначення особистості, що створює перешкоди для розкриття його специфіки та сутності в період навчання учнів у старшій школі, то розглянемо динаміку його генези на основі праць А. Журкіної і С. Чистякової. Ними виділяється сім етапів професійного самовизначення особистості, а саме: емоційно-образний; пропедевтичний; пошуково-зондуєчий; період розвитку професійного самовизначення; період уточнення соціально-професійного статусу й початок формування професійно-важливих якостей; входження у професійну діяльність. Важливим для нашого дослідження у згаданій вище періодизації професійного самовизначення є виділений період уточнення соціально-професійного статусу особистості в старшому шкільному віці й початок формування професійно-важливих якостей в умовах поглибленого вивчення навчальних предметів, до яких виявилися стійкі інтереси. Адже саме впродовж цього періоду (10 – 11 класи) відбувається оволодіння змістом обраного профілю навчання у старшій школі й уточнення вибору професії у межах тієї сфери професійної діяльності людини, яка задана певним навчальним профілем [5].

Висновки. Професійне самовизначення розглядається сучасними вченими як складова життєвого самовизначення людини, яка забезпечує їй вибір свого місця в системі соціально-професійних відносин, способу життєдіяльності, сфери трудової діяльності й конкретної професії. Поява потреби в самовизначенні, наголошують вчені, свідчить про досягнення особистістю досить високого рівня розвитку, для якого є характерним прагнення зайняти власну, досить незалежну позицію в структурі інформаційних, ідеологічних, професійних, емоційних та інших зв'язків з навколишніми. Професійне самовизначення особистості – це довготривалий і динамічний процес узгодження особистістю суперечності між власними можливостями, бажанням та попитом ринку праці на рівень і якість фахівців. Професійне самовизначення особистості є одночасно процесом і результатом загального професійного становлення людини як суб'єкта майбутньої професійної праці. Результатом такого розвитку у вік ранньої юності є готовність до професійного самовизначення, яка свідчить про уточнення майбутнього соціально-професійного статусу особистості в старшому шкільному віці й початок формування професійно-важливих якостей в умовах поглибленого вивчення навчальних предметів, до яких виявилися стійкі інтереси. Самооцінка і рівень домагань за такого підходу диференціюється залежно від змісту навчального профілю навчання і пов'язаної з ним сфери професійної діяльності, яка чітко задає комплекс особистісно-професійних вимог і які необхідні для досягнення професійної майстерності на конкретному робочому місці.

Література:

1. Ерофеев А. К. Развитие методов исследования уровня притязаний: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 07 «Педагогическая психология» / А. К. Ерофеев. – М. : Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии, 1983. – 23 с.

2. Залученова Е. А. Соотношение самооценки и уровня притязаний и его влияние на личностные особенности : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Е. А. Залученова. – М., 1995. – 23 с.
3. Зинько Е. В. Характеристики самооценки и уровня притязаний и их соположение. Сообщение 1. «Самооценка и ее параметры» / Е. В. Зинько // Психологический журнал. – 2006, №3. – С. 18 – 30.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособ. [для студентов вузов] / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
5. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под ред. С. Н. Чистяковой, А. Я. Журкиной]. – М. : Филология, 1997. – 80 с.
6. Максименко С. Д. Методологічні проблеми психології особистості у сучасному вимірі / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2011. – Вип. 12. – С. 3 – 13.
7. Меднікова Г. І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: дис... канд. психол. наук: спец. : 19. 00. 07 «Вікова та педагогічна психологія» / Г. І. Меднікова. – Х. : Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2002. – 194 с.
8. Платонов К. К. Структура и развитие личности / [К. К. Платонов; ответств. ред. А. Д. Глоточкин. – М. : Наука, 1986. – 257 с.
9. Резанова Н. В. Уровень притязаний в системе личных стремлений : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Н. В. Резанова. –Хабаровск: Дальневост. гос. ун-т, 2007. – 26 с.
10. Семиченко В. А. Психология личности : модульный курс [лекции, практ. занятия, задания для самост. работы] для препод. и студ. / В. А. Семиченко. – К. : Издатель Ешке О. М., 2001. – 427 с.
11. Сидоров К. Р. Феномен несоответствия уровней самооценки и притязаний в ранней юности : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / К. Р. Сидоров. – М. : МГУ, 2007. – 21 с.